УДК: 323.17:316.6

Ковадло Н. П.

СПЕЦИФІЧНІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ТЕОРІЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА РОСІЙСЬКИХ УЧЕНИХ

У статті розглядаються моделі політичного розвитку сучасної цивілізації в контексті традиціоналізму, інновацій та модернізації, представлені в роботах вітчизняних і російських дослідників.

Ключові слова: *традиціоналізм, інновації, модернізація, демократія, ідентичність.*

В статье рассматриваются модели политического развития современной цивилизации в контексте традиционализма, инноваций и модернизации, представленные в работах отечественных и российских исследователей.

Ключевые слова: *традиционализм, инновация, модернизация, демократия, идентичность.*

In the article the models of political development of modern civilization are examined in the context of traditionalism, innovations and modernizations, presented in works of national and Russian researchers.

Key words: *traditionalism, innovation, modernization, democracy, identity.*

Аналізуючи специфіку політичного розвитку сучасної цивілізації, варто розглянути основні концепції українських і російських учених, які намагаються дослідити цей процес у контексті традиціоналізму, інновацій та модернізації.

Так, В. Ачкасов зосереджує увагу на вивченні «низового» народного традиціоналізму, на змінах ідентичності та ідеології радянського режиму. Стверджується наявність взаємозв'язку феномена традиціоналізму з етнічністю, теоретично розробляється концепція традиціоналізму як феномена, що розвивається в умовах транзитивного суспільства [1, с. 173].

Інший відомий російський дослідник М. Чешков намагається надати цим аналітичним побудовам статус своєрідної метатеорії політичного розвитку сучасної цивілізації. Цитований автор констатує наявність світового тренду «повернення до історії». З його точки зору, різні компоненти глобальної спільноти, намагаючись набути власної ідентичності та ствердити свою суб'єктність в історичному процесі, відбудовують наступність своєї історичної традиції, спираючись на відродження доіндустріальних форм життєдіяльності [2, с. 121].

Для розуміння специфіки процесів демократизації країн Східної Європи важливою є концепція «російської самодержавної влади» Ю. Пивоварова, адже саме Росія у різних своїх іпостасях протягом більш ніж 300 років визначним чином впливала на долю народів регіону. Спираючись на широкий історичний матеріал, автор удається до аналізу російської політичної традиції. Її фундаментальними рисами він уважає: нероздільність (абсолютну зосередженість в інституційному просторі держави, яка виступала як ворожий елемент по відношенню до громадянського суспільства); схильність до насильства як засобу «налагодження» соціального діалогу; персоніфікованість (вкоріненість архетипу «доброго царя» у масовій свідомості жителів регіону); регулярність відтворення циклу реформ та контр-реформ.

Консервативну консолідацію правлячої еліти Російської Федерації на початку 2000-х років та поступове згортання інститутів демократії автор тлумачить як «повернення до джерел», прояв феномена «російської влади» [3, с. 12–33].

Ще більш радикальні позиції в апології особливого «російського шляху» політичної модернізації посідають представники неоєвразійства.

У своєму класичному варіанті євразійство виникло на початку XX ст. як форма російського традиціоналізму (М. С. Трубецькой, П. Н. Савицький, Г. В. Вернадський, В. М. Ільїн). Центральною тезою цього напрямку було твердження, що держава, суспільство, народ, кожен індивід повинні служити вищій духовній меті. Матеріальні умови існування не повинні бути самоціллю. Заможність та процвітання, міцна державність та ефективне господарювання, потужна армія повинні бути лише засобами досягнення спільного ідеалу – «Святої Русі».

Сучасні представники цього напрямку, зберігаючи вірність ідеї відновлення статусу Росії як «євразійської імперії», поряд з цим звертаються й до проблем

суспільно-політичної модернізації. У концепції євразійців остання постає як діалектичне поєднання традиціоналізму та соціалізму, яке ґрунтується на принципі багатоманітності цивілізацій, холістському тлумаченні народу. З точки зору О. Дугіна, модернізація постає лише як поверховий процес сучасного етапу існування людства. Вона не здатна трансформувати глибинний рівень цивілізаційної парадигми, яка за своєю природою є традиціоналістською. Більше того, згідно з концепцією автора, слід розрізняти такі ціннісні системи, як лібералізм та демократія. Якщо перший постає як певне викривлення принципів людського існування й є чинником деградації онтологічної природи Політичного, то друга є лише однією з форм політичного устрою традиційних суспільств і не суперечить сутності людини й суспільства. Як і будь-яка інша релігійна форма, демократія має свої власні ритуали: дні виборів, конфірмацію довіри представниками народу, гімни, церемонії, демонстрації єдності тощо. За твердженням О. Дугіна, необачна лібералізація традиціоналістського за своєю суттю суспільства призводить до ситуації, коли владні еліти та їхні підлеглі «розмовляють» різними мовами. Внаслідок цього, у сприйнятті еліти модернізаторів народні маси постають як «пусті», «мовчазні» та «нерозумні», що, у свою чергу, руйнує політичну взаємодію та відкриває шлях для дегуманізації політичного курсу, впровадженого пануючим класом. Такий шлях є неприйнятним для Росії, а тому відтворення традиційної «євразійської» парадигми суспільно-політичного устрою є бажаним і ефективним сценарієм подальшого розвитку країни [4, с. 343, 423, 476].

Аналіз концепції неоєвразійців робить обґрунтованим висновок про те, що це своєрідний російський варіант рецепції політичної доктрини Р. Генона з його відвертою апологією традиціоналізму.

По відношенню до представників переважної більшості наукових напрямків російської політології можна констатувати зростання песимістичних очікувань щодо майбутнього демократії в Росії та у світі в цілому. Справедливо розглядаючи процес демократизації як комплекс політичних, соціально-економічних та культурних інновацій, дослідники звертають увагу на комплекс ендогенних та екзогенних чинників, ворожих до принципів індивідуалізму, громадського активізму та народоправства, що збільшує свій вплив на визначення основних параметрів функціонування людської цивілізації. І якщо до ендогенних чинників найчастіше відносять згаданий вже традиціоналізм, то найвпливовішим екзогенним чинником, ворожим до демократії, все частіше називають віртуалізацію реальності. Під останньою, з точки зору російського дослідника Д. Іванова, слід розуміти цілеспрямовану підтасовку реальності різноманітними симулякрами: «Відбувається заміна реального виконання соціальних ролей симуляцією, створюється образ реальних атрибутів інституційності. Віртуальні спільноти симулюють матеріальність присутності у спілкуванні та соціальну близькість людей» [5, с. 6]. Віртуалізація соціально-політичної взаємодії, нематеріальність впливу, умовність та ефемерність людського буття призводять до усвідомлення людиною абсурдності свого існування, активізації пошуків реальних груп спілкування, що можуть гарантувати більш-менш стійкі форми соціальної ідентичності, надати підтримку та захист. Такими групами найчастіше стають авторитарні та традиціоналістські колективи, з їхнім акцентом на груповій солідарності, любові та взаємодопомозі. Як наслідок, замість прискорення модернізації, маємо справу з посиленням націонал-популізму та релігійного фундаменталізму з відчутною політичною акцентуацією.

Специфікою вивчення культурних детермінант модернізаційних процесів українським суспільствознавством, з точки зору автора даної статті, слід уважати порівняно меншу зацікавленість процесом вироблення абстрактних схем політичного розвитку та більшу акцентуацію на суто національних проблемах. Приблизно з середини XX століття, спочатку діаспорні, а згодом і власне вітчизняні автори, зосереджували свою увагу на дослідженні феномену української політичної традиції, з'ясуванні її окремих складових, аналізі регіональних інваріантів політичної культури українців тощо. Варто зазначити, що у межах цих досліджень проблема співвідношення традицій та інновацій звучала своєрідним рефреном, що підтверджує тезу про перебування українського суспільствознавства в культурному полі європейської аналітичної традиції.

Фундатором напрямку досліджень особливостей політичної модернізації України слід уважати українсько-канадського історика та політолога І. Лисяка-Рудницького. У своїх політологічних есе він обґрунтував ідею, згідно з якою політична традиція України, попри свою переважно європейську етіологію, увібрала й значний євразійський культурний елемент завдяки більш ніж трьохсотрічному перебуванні у складі Росії. Звідси, з точки зору автора, походять багато в чому суперечливі тенденції до технічної модернізації, проявів індивідуалізму та збереження патерналістських настанов на рівні масової свідомості громадян. Визнаючи наявність регіональної специфікації української політичної культури та певної дихотомії свідомості українців за умовною опозицією «Захід – Схід», І. Лисяк-Рудницький доходить висновку про те, що за своїми культурними ознаками, Україна належить до цивілізаційної матриці Центрально-Східної, але не Західної Європи [6, с. 1–10].

Основні тези, сформульовані у концепції І. Лисяка-Рудницького наприкінці 1950-х років, поділяються й переважною більшістю сучасних українських дослідників. Показовими в цьому відношенні є наукові розвідки таких видатних українських політологів та політичних есеїстів, як А. Колодій, М. Михальченко, В. Фесенко, І. Курас, В. Базів тощо.

У своєму ґрунтовному дослідженні національного виміру суспільного буття сучасних українців А. Колодій звертається до проблеми репрезентації

фундаментальних культурних цінностей у свідомості різних вікових, професійних та регіональних груп населення країни. Безумовним позитивом тут слід уважати звернення уваги до феномена «радянськості» як невід'ємної складової політичної культури старшої вікової групи та поступового збільшення ліберальних ціннісних детермінант серед представників молодшої та середньої вікових груп українського суспільства. Використання авторкою численних соціологічних та статистичних даних у сукупності з професійним історичним та політологічним аналізом, формує уявлення не лише про причини та наслідки виникнення цього різновиду «соціального кентаврізму», але й демонструє позитивну динаміку щодо розгортання процесів модернізації на рівні свідомості громадян України [7].

М. Михальченко у своєму дослідженні оперує концептом «українська регіональна цивілізація» для підкреслення особливого характеру процесів модернізації та демократизації країни та їхньої залежності від історичного спадку української політії. Науковець застерігає від абсолютизації соціокультурної орієнтації України на одну з домінуючих культурних матриць – «західно-європейську» та «євразійську». Наслідком таких заходів може бути, з його точки зору, втрата самобутності суспільства та ціннісна дезорієнтація його громадян [8, с. 19–28].

В. Фесенко також підкреслює актуальність дихотомії «традиціоналізм – інновація» для вітчизняного наукового дискурсу. З його точки зору, політичний розвиток постає як процес селекції політичних традицій, які здатні виконувати інтеграційну функцію для суспільства, що змінюється. При цьому автор застерігає від зайвого захоплення процесом «націоналізації» історії. Побічним наслідком розвінчання старих культів, зміни державних символів може стати не прорив до інноваційності, а навпаки – повернення до традиціоналізму. Все це є одним з головних механізмів утвердження «нових старих» політичних традицій.

Суперечливою, з точки зору автора статті, є теза В. Фесенка про те, що: «різка дискретність політичної історії Євразії зумовила відсутність стійких політичних традицій» [9, с. 665–666]. Цей постулат погано узгоджується, наприклад, зі стійким відтворенням моделі імперського домінування та міжпоколінною трансмісією архетипів «героя-рятівника» і «доброго царя» в російській політичній культурі, традицією відновлення («розбудови») державності українців тощо.

Цікавою уявляється і концепція інноваційного політичного розвитку Л. Тупчієнка. З його точки зору, інновації притаманні перехідним соціумам, коли відходять у минуле попередні стереотипи, формується новий апарат політики, адекватний новому стану суспільства. Автор поділяє політичні інновації на: генетичні – політичні ідеї формуються у відповідь на потреби різноманітних сфер життя суспільства; історичні – відображається запозичення політичних ідей з різних етапів вітчизняної і світової історії.

Визнаючи теоретичну цінність зазначеної концепції, автор статті все ж не може погодитися з наступною тезою Л. Тупчієнка: «В Україні політичні інновації виявляються в сучасних умовах … насамперед у розробці концепції державотворення, формуванні багатопартійності … відродженні вітчизняної політологічної спадщини» [10, с. 234]. По відношенню до заключної частини цитати слід радше говорити не про інновації, а про традиціоналізм.

Тема культурних особливостей процесів української модернізації та демократизації останніми роками викликає значний інтерес вітчизняної наукової спільноти. Спільними рисами концепцій представників різних напрямків вітчизняної політології є наступні:

1. Констатація наявності тісного взаємозв'язку процесів демократизації та модернізації країни. Зокрема, О. Новакова відмічає, що такі складові процесу модернізації, як зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій, формування нової модерністської еліти, зниження вітчудженності громадян від влади, є нічим іншим, як ознаками та змістом демократизації. Відтак, «саме демократизація політичної системи і є основним змістом її модернізації» [11, с. 82].

2. Визнання процедурного характеру демократизації України: «Політична модернізація здійснюється прогресивною елітою, яка за підтримки «знизу» і «ззовні» ліквідує старі, традиційні інститути влади, створюючи при цьому їх сучасні зміну» [12, с. 122].

3. Намагання «зняти» дихотомію «традиційність – інноваційність» під час аналізу становлення вітчизняної демократії: «Демократичне державотворення, витворення політичної нації і громадянського суспільства мають відповідати традиційним формам політичного життя і мислення східноєвропейських народів і, зокрема, народу українського, постаючи результатом історичного синтезу, а не історичного самозаперечення» [13, с. 102].

4. Критичне ставлення до результатів сучасного етапу демократизації країни. Основними об'єктами критики постають, зокрема, домінування в суспільно-політичній взаємодії неформальних інститутів, клієнтелізму, корупції. Деякі вітчизняні дослідники, такі як, наприклад В. Базів, констатують початок формування в Україні патримоніального типу панування. Характерними рисами цього політичного феномена є: «присвоєння сфери управління офіційними носіями політичної влади, зрощення публічно-політичної та приватної сфер соціума, приватизація держави та формування феномену «влади – власності» тощо» [14, с. 37].

Проблеми інноваційного розвитку української політії знайшли своє відповідне відображення у вітчизняному законодавстві. У 1999 році постановою Верховної Ради України була затверджена «Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України», прийнято Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрямки інноваційної

діяльності в Україні». Під час парламентських слухань у Верховній Раді України та Комітеті з питань науки та освіти періодично відбуваються обговорення проблем інноваційного розвитку держави, прийнято проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Проте, як це констатують самі учасники згаданих слухань, інноваційність України сьогодні досить низько оцінюється у світі. Наприклад, відомий рейтинг «Global Innovation Index» розмістив Україну у 2008-2009 році разом з Уругваєм та Гватемалою на 79 місці, поставивши на сімдесят восьмому місці Кенію і Ботсвану [15, с. 12–15, 21].

Автор статті вважає за потрібне констатувати також і те, що дискурс політичної еліти сучасної України обмежує коло питань пов'язаних з інноваційним розвитком виключно сферою інвестицій та технологій. Культурні і, більш широко – гуманітарні проблеми залишаються поза увагою вітчизняного політичного класу. Враховуючи це, зберігається широка перспектива для власне політологічних досліджень проблем співвідношення традицій та інновацій у процесі демократизації України.

Підсумовуючи вищезазначене, варто констатувати, що, незважаючи на евристичну цінність всіх концепцій модернізації, які були запропоновані представниками різних напрямків політичної філософії, проблема співвідношення цінностей політичного традиціоналізму та інновацій у процесі демократизації залишається певною лакуною у світовому науковому дискурсі. Зокрема, потребує у подальших дослідженнях феномен традиційного суспільства, відсутня цілісна теорія політичного традиціоналізму тощо. Цей факт відкриває широкий простір для подальших аналітичних розвідок у зазначеному напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ачкасов В. А. Трансформация традиций и политическая модернизация : феномен российского традиционализма / В. А. Ачкасов // Философия и социально-политические ценности консерватизма в общественном сознании России (от истоков к современности). Сборник статей. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2004. – Вып. 1. – С. 173–191.
2. Чешков М. А. Россия в мировом контексте (глобальная общность человечества) / М. А. Чешков // Мир России. – 1997. – № 1. – С. 107–122.
3. Пивоваров Ю. С. Русская власть и публичная политика. Заметки историка о причинах неудачи демократического транзита / Ю. С. Пивоваров // Полис. – 2006. – № 1. – С. 12–33.
4. Дугин А. Г. Философия политики / А. Г. Дугин. – М.: Арктогея, 2004. – 616 с.
5. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Иванов Д. В. – СПб : «Петербургское востоковедение», 2000. – 96 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // І. Лисяк – Рудницький. Історичні есе. – К. : «Основи», 1994. – Т. 1. – С. 1–10.
7. Колодій А. Національний вимір суспільного буття / Колодій А. – Львів : Астролябія, 2008. – 368 с.
8. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 19–28.
9. Фесенко В. В. Традиції політичні // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка / В. В. Фесенко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Ґенеза, 2004. – С. 665–666.
10. Тупчієнко Л. С. Іновації політичні // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко ; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. / Л. С. Тупчієнко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Ґенеза, 2004. – С. 234.
11. Новакова О. Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації / О. Новакова // Політичний менеджмент. – 2006. Спеціальний випуск. – С. 82–90.
12. Юрженко Л. Соціально-політичні конструктивні зміни як умова демократичного транзиту / Л. Юрженко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 119–128.
13. Беззуб'як М. Традиції та запозичення в суспільній трансформації посткомуністичних країн / М. Беззуб'як // Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 100–107.
14. Базів В. Виклики 2007 року: управління кризою чи криза управління / В. Базів // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 12. – С. 33–48.
15. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізацій них викликів. – К. : «Парламентське видавництво», 2009. – 630 с.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор;
Палагнюк Ю. В., к.політ.н., доцент.

© Ковадло Н. П., 2011

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2011 р.